Özgürce Özgürlük

Aradan hayli zaman geçti. Rahmi'den ses seda çıkmamıştı.

Dayanamayıp aradım. «Hani beni arayacaktın?.. Hani lokalde toplanıp "gerçek" konusunu görüşecektik?» diye sitem ettim.

«Evet ama ben sana diğer dostlarımızla birlikte görüşmenin uygun olacağını söylemiştim. Hepsini bir araya getiremedim. Herkese elverişli bir gün bulunca toplanacağız.» dedi.

«Peki, o zaman ikimiz buluşup şu "özgürlük" konusunu bir gözden geçirelim.» deyince, «O konuyu bitirmemiş miydik?» diye sordu.

«Sadece düşünce özgürlüğünü bitirdik. Ona bitirilmiş denirse… Bitmez ki… Bu konuda başlı başına kitap yazmış olanlar var. Üstelik o konuyu ben inceleyip anlattım. Gerisi kaldı, unuttun mu?»

Rahmi «Bak bunda haklısın.» dedi, «Nasıl yapalım?»

«Sen bilirsin. Yapalım da nasıl dersen öyle.»

Bir süre düşündü. Sonra, «Dinle, şu sırada şantiyede çok iş var. İnşaat bitmek üzere; gece gündüz çalışıyoruz. Bana birkaç gün izin ver. Gel, Pazar günü öğleden sonra buluşalım. Bu arada sen kavramlar üzerinde bir çalışma yap. Uğraşmayalım. Ne dersin?» diye bir öneri getirdi.

«Pazar günü… Hanıma sormalıyım.»

«Hani ben nasıl dersem öyleydi? Sor o halde.»

«Hemen şimdi mi?»

«Ben Pazar gününü boşalttım. Sen izin mi alırsın, ne yaparsın, ona karışamam. Bana haber verirsin. Olmazsa daha sonra buluşuruz.»

«Peki, tamam.»

Özgür İnsan

Özgürlük kavramının birbirinden farklı tanımları var. Bununla birlikte "zorunlu ya da bilinçli istenç dışı ve bağımlılıktan kurtulmuş olma durumu ve niteliği" diye bir tanım genel olarak geçerli sayılabilir.

Ancak özgürlük böyle tanımlanınca, sırf "insanın özgürlüğü" söz konusu olur. Çünkü insanın dışında bildiğimiz varlıklarda "bilinçli istenç" yoktur.

Kimileri, diğer canlıların, hatta cansız varlıkların bile özgürlüğünden söz eder. O zaman bu kavramı biraz farklı bir kapsamda tanımlamak gerekir.

İnsanın özgürlüğü, düşünme özgürlüğü (özgür düşünce oluşturabilme) ile vicdan özgürlüğünden başlar. Sonra diğerlerini de kapsayarak özgürlüğün baştan sona her türünü içerir.

"Özgürlük" denilince çoğu kez önce nesnel (nesneye ilişkin, maddî) özgürlükler akla gelir. Oysa düşünme ve vicdan özgürlükleri onlardan daha önemli, daha öncelikli olmalıdır.

İnsan, düşünme ve vicdan özgürlüklerine zaten sahip olduğunu sanır. Bu yüzden nesnel özgürlükleri daha çok önemser. Oysa sadece birtakım nesnel özgürlüklere sahip olan ama kafasının içinde özgür olmayan, vicdanına tinsel (manevî) özgürlüğü henüz yerleştirememiş bir kişiye "özgür insan" denemez.

Buna karşılık, düşünme ve vicdan özgürlüklerine olasıya sahip olan kişi, nesnel özgürlükleri bakımından bir "kısıtlılık" altında bulunsa bile kendi evreninde özgür sayılabilir.

Öyle insanlar vardır ki, başkalarının cayamadığı olanaklar, onların indinde "pekde bir değeri olmayan tutku kaynakları" niteliğini taşıyabilir.

Aslında kitaplarda ve ansiklopedilerde "nesnel özgürlükler" diye bir genel kavram geçmiyor. Ben bunu konuyu basite indirgemek amacıyla kullanmayı yeğledim. Bunların düşünme ve vicdan özgürlüklerinden en belirgin farkını, insana doğuştan (yaratılıştan) verilmiş olmaması, kendiliğinden insanın doğasında yer almaması olarak gördüm.

Gerçi düşünme ve vicdan özgürlüklerinin de doğuştan var olup olmadığı tartışılabilir ama "nesnel" dediğim özgürlükler için bunun böyle olduğundan kuşku yok…

Bu nedenle de bu tür özgürlüklerin iyi niyetli olmayan egemen güçlerce kısıtlanması, engellenmesi ya da ortadan kaldırılması, düşünme ve vicdan özgürlüklerine oranla çok daha kolay…

***

Özgürlüğün kısıtlanması, engellenmesi ve ortadan kaldırılmasından söz edilebilirse, bu kavramın tanımı, karşıtına değinerek de yapılabilir.

Bu karşıt kavrama "tutsaklık" (esaret) diyebiliriz. Yalnızca bir savaşta düşman eline geçmiş kişiye değil, bir başkasının egemenliği altında kalan ya da öz buyrultusunu kullanamayan kişiye de "tutsak" (esir) denilebilir.

Nesnel özgürlüklerden söz edince, "özgür insan"ın bir karşıtı da "köle" olarak anılabilir.

Şu halde özgürlük, "tutsak ve köle olmamak" biçiminde de tanımlanabilir.

Özgürlüğün bir diğer tanımı da şöyledir: "Hiçbir zorlama, sınırlama, baskı ya da korku etkisi altında olmadan, sonucu için bir umut beslemeyip ödül beklemeden, aldatılmadan, kandırılmadan, duygusal kapılmaları olmaksızın, kişinin kendi kendine, serbestçe karar verip bunu uygulayabilmesi."

Bu uzunca tanıma karşın, insan doğanın bir öğesi oldukça, toplum içinde yaşadıkça, nesnel özgürlüklerin sınırsız ve sonsuz olduğu söylenemez.

"Acaba sınırlı özgürlük gerçekten de özgürlük sayılabilir mi?.. Buna belli kalıplar içindeki serbestlik demek daha doğru olmaz mı?" diye düşündüm.

Nitekim felsefe tarihi boyunca birçok ünlü düşünürün bu çelişki üzerinde durmuş olduğunu gördüm. Yer yer birbirlerini bütünleyen, yer yer de karşıt görüşler ileri sürmüşler.

Toplumsal yaşam öncelikli tutulursa, şöyle bir toparlama yapılabilir:

Özgürlük bireysel değil, toplumsal bir olgudur. Çünkü her şeyden önce bu kavramın oluşması için toplumun varlığına gereksinme vardır.

Şayet birey doğada kendini toplumdan tümüyle soyutlamışsa, doğa dışında onu sınırlayan hiçbir şey yoktur; "özgürlük" diye bir kavrama da gereksinme duymaz.

Öyle değilse, bu kavramı toplumsal sınırlarıyla birlikte algılar.

Sınırların zorunluluğu benimsenince, bu kez sıra "Özgürlüğün sınırları ne olmalıdır?" sorusuna gelir.

Kimileri, kendi özgürlüklerinin sınırlarını olasıya genişletmek, tutkularını doyuma ulaştırabilmek için başkalarının özgürlüğünü kısıtlamaya girişir. Yeterince özdeksel güç elde edince, bunu koruyup sürekli egemenliğe dönüştürmek için halk kitlelerini özgürlükten olabildiğince yoksun etmeye yönelir.

Özgürlüğün âdeta koruyucusu kisvesine bürünmüş olan birtakım Batı ülkelerinin tarihine bir göz atılırsa, özgürlük düşüncesinin ancak yaklaşık üç yüzyıllık bir geçmişi olduğu görülür.

Ortaçağ boyunca Avrupa'da "özgürlük" kavramının neredeyse anlamı bile yoktu. Ancak 13. yüzyılda başka ülkelerin insanlarının farklı inanç, töre ve yaşam tarzları olduğunun öğrenilmesine başlandı.

Doğu ülkelerinde yıllarca süren serüvenlerinden sonra Avrupa'ya dönen Marco Polo'nun bu bağlamda önemli rolü olduğu söylenir.

Her gün Doğu'dan yükselen güneş Batı'ya yeniden ışık getirmişti. Uzun süre Avrupalının kafasında hiç de var olmamış birtakım sorular uyanmaya başladı.

Bunun sonuçlarından biri de özgürlük arayışıydı. Ancak bunun elde edilebilmesi yüzyıllarca sürdü. Avrupa insanı, 18. yüzyılda bile hâlâ özgürlük peşinde koşuyordu. Çünkü Rönesans ile birlikte başlamış olan uyanış ve aydınlanma eylemlerine karşın, Ortaçağın kanıksanmış toplum düzeni henüz etkisini yitirmemiş, zayıflamış da olsa yürürlüğünü sürdürmekteydi.

***

18. yüzyılda Avrupa insanı, iki yüzyıl önce patlak vermiş ve "Reform" denilmiş olan, aslında Hristiyanlıktaki genel dogmalara değil, sadece Katolik Kilisesi'nin "tartışılmaz ve eleştirilemez" sayılmış yetkesine başkaldırma sayılabilecek değişimin etkisiyle, önce "vicdan özgürlüğü"nü bunun hemen ardından da "düşünce özgürlüğü"nü arıyordu.

O sıralarda nesnel özgürlükler sağlanmadan tinsel özgürlüğün sözünün bile edilemeyeceği sanılıyordu.

Halk, insanca yaşamak istiyordu. Bunun için nesnel özgürlüklerini elde etmek gerektiğini anlamıştı ama bu bilinci sağlayan asıl etkenin düşünce ve vicdan özgürlüğü olduğunu henüz kavrayamamıştı.

"Aydınlanma Çağı" olarak da anılan 18. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa, büyük sosyal ve toplumsal değişimlere gebeydi.

Nitekim 1789 yılında bir kanlı ayaklanma ile başlayan Büyük Fransız Devrimi böyle bir ananın çocuğudur.

19. yüzyılda, artık nesnel özgürlükler elde edildikten sonra aslında bunların temelinde tinsel özgürlüklerin yer aldığı, temel sağlam değilse üzerine kurulacak yapının güvenli olmayacağı anlaşıldı.

Bu yüzden, bilimsel ve ekonomik bakımdan hızla gelişim göstermekte olan ülkelerde gerek düşünce gerekse vicdan özgürlüklerine giderek daha çok önem verilir oldu.

Özgürlüğün insanın temel toplumsal haklarından biri olduğu anlaşılmıştı.

Ne var ki, **İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi**'nin ortaya çıkarılması hayli gecikti. İnsanlar, nesnel özgürlüklerine ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında tam anlamıyla kavuşabildi.

Demokratik ülkelerdeki bu gelişim üzerine rejimin totaliter olduğu ülkelerin insanları da nesnel özgürlüklere konulmuş dar ve ağır sınırları zorlamaya girişti.

Nitekim 20. yüzyılın sonlarına doğru totaliter rejimler de bu yüzden çöküntüye uğradı. Bundan ötürü o ülkelerin insanları hayli zor ekonomik koşullar içine sürüklendi ama hiç kimse özgürlüğün olmadığı önceki yıllarını özlemedi.

***

Bir toplumda nesnel özgürlüklerin varlığından söz etmek, ancak bunların hepsinin birden varlığıyla olanaklıdır. Bir kişiye "özgür insan" denilebilmesi için bunların tümüne birden sahip olması gerekir. Aksi takdirde bütünlenmiş olarak özgürlükten değil, onun sadece bir bölümünden söz ediliyor demektir.

Politik Özgürlük

Politik özgürlük, insanın herhangi bir toplumsal yönetim tarzını, bir örgütün amaç ve ilkelerini dilediğince benimseyebilmesi, isterse bunların başkalarınca da benimsenmesi, yaygınlaşması ve devlet yönetimine egemen olabilmesi için serbestçe çalışabilmesidir.

Bu özgürlük, devlet rejiminin "demokratik" olmasını zorunlu kılar. Böyle olunca, aynı toplumdaki kişiler birbiriyle uyuşmayan hatta birbirlerine karşıt toplum yönetim biçimlerini, politik görüş ve sistemleri benimseyerek kendilerine yandaş toplamaya çalışabilir. Birbirleriyle amansız çekişme içindeki politik kuruluşların üyeleri de olabilirler. Politik etkinliklere katılmak, yönetimde yer almak, belli kişilerin tekelinde değildir.

Bazı ülkelerin yasaları, herkesin politikaya karışmasına izin vermez. Aslında bu durum, o ülkede politik özgürlüğün bulunmadığını göstermez. Örneğin devlet organlarındaki önemli görevleri nedeniyle kendilerine bir "kısıtlama" getirilmiş olanlar, politik etkinliklerde bulunmayı kendileri için daha önemli ve öncelikli görüyorlarsa, bu bakımdan kendilerini kısıtlayan devlet görevlerinden ayrılıp istedikleri gibi politika yapabilir.

Demokrasinin uygulanışı her ülkede tıpatıp aynı değildir. Fakat hepsinde devlet, toplumun çoğunluğunun uygun gördüğü biçimde yapılanır ve çoğunluğun oyunu alarak seçilen kişi ya da topluluklarca yönetilir. Bireylerin kültür düzeyi yeterince gelişmemiş olan ülkelerde bunun gerçekten de böyle olup olmadığı tartışma götürür ama kuramsal (teorik) bakımdan geçerlidir. Azınlıkta kalanlar, çoğunluğun buyrultusuna uymak zorundadır. Bu zorunluluk, politik özgürlüğü ortadan kaldırmaz; çünkü kendi görüş, istek ve eğilimlerini çoğunluğa benimsetmek için çalışmalar yapabilme, bunu tartışma haklarını korurlar.

Şu halde politik özgürlük kavramını aslında bir "toplumsal özgürlük" türü olarak değil, bir "bireysel özgürlük" türü olarak görmek gerekir.

Eğer demokrasi, sözde ve kâğıt üzerinde kalmayıp sahiden uygulanıyorsa, halkın politik özgürlüğüne sınır konmamıştır. Hiç kimse belli bir politik parti, görüş ya da sistemi benimseyip desteklemek, bir de tersine benimser gibi görünmek zorunda değildir.

Buna karşılık birey, kendi politik özgürlüğünü, hiçbir yasal yaptırım ya da yargı kurumu kararı olmaksızın da yitirebilir.

Eğer bir politik rejimin, devlet yönetimi biçiminin, bir politik örgütün amaç, görüş ve ilkelerinin körü körüne yandaşı olursa, özgürlüğünü kendi kendine yitirmiş demektir. Bir politik mevki ya da yetkinin bireysel olarak ya da yandaşı olduğu örgüt tarafından elde edilmesine çalışırken; bunu her ne pahasına olursa olsun yapacak ölçüde hırs ve tutkulara kapılacak olursa; bu özgürlüğü doğru dürüst kullanabildiği kuşkuludur. Elde etmiş olduğu bir politik mevki ya da yetkiyi elinden kaçırmamak için başkalarının ya da toplumun zararını göze alacak ölçüde bencillik edecek olursa; artık onun politik özgürlüğü olduğu kesinlikle söylenemez. Rejim, bireye politik özgürlüğü sağlar ama bunun korunması ona bağlıdır. Bunun için, kendisi gibi başkalarının da aynı ölçüde politik özgürlüğü olduğunu bilmeli, buna göre davranmalı, diğerlerinin haklarını kendi hakkı gibi savunmalıdır.

Sosyal Özgürlük

Sosyal özgürlük, insanın yaşamak istediği yeri, yaşam tarzını, meslek ya da sanatını, işini, uğraşılarını, çevresini serbestçe seçebilmesi ve toplumun her olanağından dilediğince yararlanabilmesidir. Bu nedenle sosyal özgürlük de "toplumsal" değil, "bireysel" niteliklidir.

Demokratik toplumlarda sosyal özgürlüğe başlangıcında bir sınır konulmaz. Ancak toplum, yasalarıyla, töresiyle, gelenekleri hatta görenekleriyle, sosyal özgürlüğün sona erdiği yeri belirler.

Uygar bir toplumun bireyleri, yasalara, töresel kurallara, akla uygun gelenek ve göreneklere uyar. Benimsemediklerine bile saygı ve uyum gösterir.

Fakat bu saygı ve uyum gösterme, yanlış görülen yasa, kural, gelenek ve göreneklerin değiştirilmesi için hiçbir çaba göstermemek anlamına gelmez.

Ancak bunun da bir sırası, yeri ve yordamı vardır. Başkaldırırcasına karşı çıkıp aykırı davranışlarda bulunmak, özgürlüğe sahip çıkıp kullanmak değildir. Akla uygun olmayan, kaynaklarını batıl saplantılardan ya da dogmalardan alıp bağnazlıkla desteklenen kuralları değiştirmek için çalışmak ise toplumu ve insanı seven herkesin görevidir.

Yasaların, töresel kuralların, gelenek ve göreneklerin bugünden yarına hemen, bir an önce değiştirilemeyeceğini de bilmek gerekir. Toplumsal değişim ve gelişim, bireysel değişim ve gelişime oranla hayli ağır bir tempo ile sağlanır. Dolayısıyla bu doğrultuda ortaya konacak bir uğraşının, uzun zaman alacağını da bilmek gerekir.

Birey, sahip olduğu sosyal özgürlüğü de kendi kendine yitirebilir. Şöyle:

Özgürlüğünü değerlendirerek kullanan birey, birtakım zevkler, onurlar, mutluluklar edinir. Eğer kendini bunlara tutsak eder ve kaptırırsa, toplumun olanaklarından yararlanmayı sürdürmekte olsa bile artık sosyal özgürlüğünü yitirmiş sayılır.

Ekonomik Özgürlük

Üzerinde hayli sık durulan, pek önemsenen, fakat çoğu kez yanlış anlaşılan nesnel özgürlüklerden biri, ekonomik özgürlüktür. Yanlış anlaşılmasının nedeni, bu kavramın tanımlanmasındaki farktır.

Ekonomik özgürlük, bireyin hem kendisini hem de yaşam sorumluluğunu üstlenmiş olduğu kimseleri, çağın gerektirdiğince geçindirebilecek sürekli bir maddî gelir olanağını sağlamış olmasıdır.

Ekonomi (iktisat) uzmanları ile belli bir ekonomik doktrinin yandaşları, bu tanımı yanlış görebilir. Ben bu konuyu ne bilimsel yönden ne de doktrin bakımından ele aldım; benimkisi, sadece töresel içeriği ve salt "özgürlük" kavramı açısından...

Buradaki "çağın gerektirdiğince" sözü elbette görelidir. Bir toplumdan diğerine, bireysel dünya görüşüne, yaşam koşullarına ve ortamın olanaklarına göre değişiklik gösterir.

Demokratik ülkelerde, toplumun çağdaş gereklere uygun olan yaşam düzeyi, ekonomik özgürlüğün sağlanabileceği kazanç mertebesini belirler. Bu mertebe, "güncel gereksinmeleri aşırı sıkıntıya düşmeden sürekli olarak sağlayabilecek bir gelir" olarak düşünülebilir.

Ancak bu kimilerine yetmez.

İşte o zaman, onların ekonomik özgürlüğe gerçekten sahip olmadığı sorgulanabilir.

***

İnsan, kendisine ekonomik özgürlüğünü sağlayacak gelirini üç ayrı biçimde elde edebilir.

Bunlardan ilki, emekçi olarak çalışmaktır. (Bu bağlamda masa başında, düşünerek ya da kol gücüyle çalışmanın farkı yoktur.)

İkincisi, üretim yapıp ürettiğini satmak ya da alım-satımla uğraşmaktır. (İşletme ve hizmet üretimi de bu kapsamdadır.)

Üçüncüsü de hazıra konmaktır. (Herhangi bir mal ya da mülkün kiraya verilmesi bu anlamın dışındadır.)

Pek az çalışarak hatta hiç çalışmadan bile oldukça iyi yaşam sürenler vardır. Bu olgunun "ekonomik özgürlük" kavramıyla bir bağlantısı yoktur.

İnsan, yaşamının her döneminde daha yüksek kazanç ve daha çok varlık elde etmek, daha rahat ve parasal bakımdan sorunsuz bir yaşam sürdürmek isteyebilir. Çalışarak ya da aklını kullanarak kazanır; belki zaten varlıklı olduğu için parayla sağlanabilecek isteklerini karşılar. Böylece mutluluk edinip edinemeyeceği ya da edindiğinin gerçekten mutluluk sayılıp sayılamayacağı apayrı bir konudur.

Sonra, yaşamının bir döneminde herhangi bir nedenle parasal olanaklarını hatta elindeki özdeksel varlığın tümünü yitirip, başkalarının yardım ve desteğine gereksinme duyabilir. Böyle bir durum, o kişiyi öteden beri alışagelmiş olduğu yaşam biçiminden özveride bulunmaya zorlayabilir ama o kişinin ekonomik özgürlüğünü yitirmiş olduğu anlamına gelmez. Çünkü bu "tutsaklık" değildir.

Ekonomik özgürlüğün karşıtı olan ekonomik tutsaklık, bu özgürlüğü elde edememiş olma durumudur. Fakat kişi ekonomik olanaklar elde etmekle tutsaklıktan kurtulamamış hatta kendisini "ekonomik olanaklara tutsak etmiş" olabilir.

Gözü zenginliklerde olan, tüm zenginliğine karşın doyuma ulaşamayan, başkalarının geçim pahasına bile olsa daha fazla para ve varlık, yüksek parasal olanaklar peşinde koşan kişi özgür değil, tutsaktır.

Toplumun genel ekonomik düzeyine oranla çok yüksek parasal olanakları bulunmasına karşın, bunları sadece kendisinin ya da ailesinin yararına kullanıp açlık ve yokluk içinde yaşam savaşı verenleri düşünmeyen, gereksinmesi olanlara el uzatmaktan kaçınan ya da arada sırada sırf yardım etme gösterisinde bulunan bir kimse de tutsaktır.

Başka her şeyden önce çıkarlarına ve parayla sağlanan güce değer veren, emekçileri ve yoksulları hor gören, elde etmiş olduklarını korumaya uğraşırken başkalarına zarar vermekten çekinmeyen kişi de kendini salt özdeksel değerlere tutsak etmiştir.

***

Doğu Anadolu'da bir olaya tanık olmuştum:

Bir yerde tüm köylünün toprağını ele geçirmeye çalışan bir ağa vardı. Bir gün «Bu uğurda ölecek olsam bile hepinizin toprağını alacağım.» diye bağırınca, köylülerden biri de ona «Acelen ne? Ölünce zaten hepsi senin olacak.» demişti. Benzerini bir Türk filminde de görmüştüm.

Âşık Veysel «Benim sadık yârim kara topraktır» derken, simgesel bir dil kullanmış. Bu söz öyle basit, hemen anlaşılabilecek bir söz değil.

Daha kolay anlaşılır olanını bir yerde okumuştum. Birisi diğerine sormuş: «Tarih boyunca gelmiş geçmiş ünlüler, fatihler, krallar, imparatorlar sence şimdi nerede?»

Beriki, «Toprağın bir buçuk metre altında.» diye yanıtlamış.

Davranış Özgürlüğü

İnsanın istediği zaman, istediği yerde hiçbir korku ve baskı altında olmadan fakat başkalarına da zarar vermeden ve onları incitmeden istediklerini yapabilmesi, davranış özgürlüğüdür.

Kimi insanlar doğuştan sakattır; kimileri sonradan sakat kalmıştır. Ruhsal ya da sinirsel bir hastalığı olanlar vardır. Bu kişilerin yapabilecekleri, bedensel sağlığı yerinde olanlara oranla kısıtlıdır. Bu gibi durumlar, davranış özgürlüğüne sahip olamamak demek değildir.

Sosyal özgürlük gibi davranış özgürlüğü de bir yandan yasalar diğer yandan toplumun töresel kurallarıyla sınırlandırılmıştır. İnsan, her zaman ve her yerde keyfince ve canı istediğince davranamaz. Hukuk ve töre, toplumdakitümbireylerin hak ve özgürlüğünü topluca korumak üzere, bunlara dokunanların davranış özgürlüğünü sınırlandırır.

Bu sınırları zorlayarak aşırılığa kaçıran ya da kötüye kullananlar, onu en azından bir süre için terk etmeyi göze almış olmalıdır. Bu bakımdan, davranış özgürlüğü özenli bir kullanımı gerektirir.

İnsana davranış özgürlüğünü kazandıran yalnızca hukuk ve töre değildir. Aklı ve buyrultusu da vardır. Birey bu özgürlüğünü benliğinde duyumsamalı, yasaların ve törenin kısıtlamasına hiç de gerek kalmadan, bu özgürlüğünü kendi bilgelik düzeyi ölçüsünde kendi kendine sınırlandırabilmelidir.

Özgürlüğün Genel Sınırı

Böylece, dersimi çalışmış olarak Rahmi ile buluştuğumuzda yanında daha önceden görmemiş olduğum birisi vardı.

Rahmi bizi tanıştırdı: Abdürrahim…

Abdürrahim'den daha önce söz etmiştim, biliyorsunuz; Rahmi'nin yönettiği projedeki yardımcısıydı. O da bizim şu Yapıcılar Derneği'nin üyesiydi ama denk düşmemiş, birbirimizi daha önce hiç görmemiştik.

Rahmi, «İkiniz de beni nasıl biliyorsanız, benimle nasıl konuşuyorsanız, bundan böyle birbirinizi de öyle bilip öyle konuşun.» dedi. Böylece düşünce evrenimde ufuklarımın açılmasına Abdürrahim de katılmış oldu.

Abdürrahim, adının kısaltılmasından hoşlanmazdı. Yanlış söylenmesine de içerler, hemen düzeltirdi. Bu yüzden, uzun da olsa, zor da okunsa, adının her geçtiği yerde tamamını yazacağım.

Söyleşiye geçtiğimizde, «Ben bugünün konusu olan özgürlükle bağlantılı kavramları belirlerken bunların hepsini birden aklımda tutamadım. Kısa notlar aldım. İzin verirseniz konuya onlara göz atarak başlamak istiyorum.» dedim. Yaptıklarımı anlattım.

Rahmi «Ohooo!.. Sen kavramları belirlemenin ötesinde bu konu üzerinde hayli çalışmışsın. Bize söyleyecek şey kalmamış. Şimdi neyi tartışacağız ki?» diye şaka etti.

Bense sözü ciddiye alıp özellikle özgürlüğün kısıtlanması ya da sınırlandırılması ile bağlantılı olmak üzere bulduğum çözümü yeterli görmediğimi, bu çelişki üzerinde genel olarak durmamızın bana yararlı olacağını belirttim.

Rahmi şöyle bir açıklama yaptı:

«Özgürlüğün sonsuzca sınırsız bırakılması, hele "nesnel" olarak nitelendirdiğin özgürlükler bakımından ne demektir?.. Her insanın her alanda dilediğince serbest olması, her istediğini yapabilmesi demektir. Elbette bu yalnızca özgür olanlar içindir. Bu tür özgürlüklere sahip olmayanlar için söz konusu değildir. Bu durum anarşiyi körükler; toplumsal düzeni bozar, giderek karmaşa yaratır. İsterseniz buna kaos deyin. Hatta üstünlük tutkusunu alevlendirir.»

Bunun üzerine, «Yani sen özgürlüğün sınırlı olmasından yanasın, öyle mi?» diye sorma gereğini duydum.

Rahmi «Benim neden yana olduğum, nasıl düşündüğüm fark etmez. Ben konuya objektif bir açıdan bakıyorum.» diye yanıtladı, «Özgürlüğün sınırlandırılmış olması, kaldırılması demek değildir. Herkese eş değerde ve eş oranda "özgürlük hakkı" tanınması demektir. Aslında burada hiç kimsenin özgürlüğü engellenmez. Herkesin özgürlüğü korunmuş olur. Bu koruyucu öğeye belki "adalet" denebilir. İstenirse "eşitlik" de denebilir. Bu bir toplumsal olgudur; toplum içinde başkalarının haklarını da gözeterek yaşamaktır. Bu amaçla "sosyal adalet" ya da "sosyal eşitlik" terimlerini kullananlar da vardır.»

Ben o "sosyal adalet" teriminin üzerinden zaten geçmiştim. Rahmi şimdi buna bir de "sosyal eşitlik" diye bir terim eklemiş oluyordu.

Anlaşılan konuya bir bütünlük getirebilmek için, önce "adalet" ve "eşitlik" kavramlarını daha derin olarak incelemek gerekiyordu.

Rahmi, bu bağlamda Abdürrahim'in uzman sayılabileceğini söyleyip «Ne dersin Abdürrahim?» diye bir pas atınca, Abdürrahim «Uzman olduğumu söyleyemem. Sadece bu konuda biraz çalışmıştım.» dedi.

Rahmi «Bunu kendi aranızda görüşmeye ne dersin?» diye sorunca da «Neden olmasın?» diye yanıtladı. Ben de «Olabilir!» anlamında başımı salladım.

Rahmi'nin yüzünde tatlı bir gülümseme vardı. O anda buna pek bir anlam veremedim ama sormaya da gerek görmedim. Daha sonra, Abdürrahim ile beni kaynaştırmaktaki başarının verdiği mutluluk olduğunu kavradım.

Rahmi, önceki konuya dönüp anlatımını sürdürdü:

«Başkalarının haklarına saygı göstermeksizin, hukuku yalnızca kendisi için geçerli sayıp başkalarının da buna yaraşır olduğunu göz ardı ederek özgürlüklerini sonsuzca kullanmak eğiliminde olanlar vardır. Bu insanlar, kendilerine aşırı ölçüde tolerans gösterilmesini ister. Ancak gelin görün ki, aynı toleransı başkalarına göstermeye pek yanaşmaz, umursamaz bir tutum takınırlar. Ya kendilerini olduklarından daha üstün ve soyutlanmış sanırlar ya da toplumun asalaklarıdır. Her ikisi de açıkça kendini bilmezliktir.»

«Kendini bilmek... Bu da çok önemli bir konu.» dedim.

Rahmi «Elbette!.. Hatta belki de görüştüğümüz tüm konular arasında en önemlisi.» diye doğruladı.

Sitem edercesine, «Fakat kavramları birbirine karıştırmamak için bunu da bir başka zaman görüşmemizi önereceksin.» dedim.

Bu dediğimi de doğrulayarak sözünü sürdürdü: «Kimileri de başkalarına özgürlük hakkını tanımaktan geri kalmaz ama kendi özgürlüğünün başkalarınınkinden daha farklı, daha üstün olmasına çalışır. Bunun böyle olması gerektiği üzerine kendince birtakım gerekçeler ileri sürer.»

«Öyle kişilere ne dendiğini biliyorum.» dedim.

«Ne?»

«Aslında kendi özgürlüklerini yitirmiş olduklarının ayırdına varamayan aşırılık tutkunu zavallılar.»

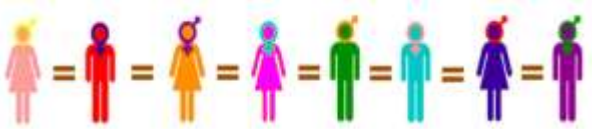
«Haklısın ama şu "zavallılar" biraz fazla oldu.»

«Genel olarak özgürlüğün gerçekten "özgürlük" olabilmesi için özet bir kural söyleyebilir misin?» diye Rahmi'yi zorladım.

«Özgürlüğün **"tolerans"** ile donanması ve **"adalet"** ile de güç kazanması gerekir. Gerçek özgürlüğe ancak bireysel özgürlüklerini başkalarıyla eşit düzeyde paylaşanlar ulaşabilir.» dedi.

Yine eşitliğe gelmiştik.

Rahmi «Bundan kaçınamayız.» dedi. «Gerçi bu apayrı bir konudur, sonra Abdürrahim ile aranızda görüşüp tartışırsınız ama şunu bilmeliyiz ki topluca "nesnel" dediğin özgürlüklerin toplum yararına bireysel boyutta sınırlandırılması söz konusu olduğunda, bireyler arasındaki eşitliğin gözetilmemesi olanaksızdır.»

Sözünü kesmek gereğini duydum. Kavramları çalışırken bazı politik, ekonomik ve sosyoekonomik doktrinlerin, hem "özgürlük" hem "eşitlik" kavramlarına çok önem verdiklerini ama eşitliği daha çok önemsediklerini hatta belirgin bir biçimde özgürlüğe oranla öncelikli tuttuklarını gördüğümü belirttim.

Rahmi «Evet, özgürlüğün ancak toplumu oluşturan bireyler arasında tam ve yetkin bir eşitliğin gerçekleştirilmesinden sonra sağlanabileceğini savunanlar vardır.» dedi, «Oysa özgürlüğün ancak eşitliğin var olduğu bir ortamda bireylere dağıtılmasıyla olumlu sayılabileceği, aksi takdirde herkesin özgürlükten kendi gücüne göre farklı oranda pay almasının giderilemeyeceği doğru değildir. Böyle bir yöntemle "gerçek özgürlük" değil, yalnızca kesin bir çerçeve içinde belirli bir serbestlik sağlanabilir.»

Abdürrahim «Demokles'in kılıcı altında özgürlükten söz edilemez.» diyerek araya girdi.

Rahmi «Vay!.. Bu konuşmada sen de var mıydın?» diye takıldı, «Hiç sesin çıkmıyordu.»

Abdürrahim «Sen anlatırken bana söz düşmez. Ağzımdan kaçtı. Hoş gör.» diyerek şakayı şakayla yanıtladı.

Rahmi devam etti: «Gerek özgürlük gerekse eşitlik, toplum içinde her insanın hakkıdır. İnsan, bu hakkından yararlanırken önce eşitliği değil, doğuştan sahip olduğu ama daha sonra kendisine yitirtilen özgürlüğünü bulmaya, ona yine sahip çıkmaya çalışır. Özgürlüğünü bulduğu ve elde ettiği oranda onu başkalarına da kazandırmak için çaba göstermelidir. Böylece toplumsal görevini yerine getirmiş olur. İsterseniz bunu "bireyin, özgürlüğünü aldığı toplumuna, bundan ötürü doğan borcunu ödemesi" olarak da niteleyebilirsiniz.»

«Şu halde nesnel özgürlükleri sınırlandıran öğelerin genel olarak "eşitlik" kavramı altında toplandığını söyleyebilir miyiz?» diye soruverdim.

Rahmi. «Evet, sanırım bu doğru olur.» dedi.

«O halde, her ne şekilde ve her ne koşul altında olursa olsun özgürlüklerin sınırlandırılmasına karşı olanlar, toplum içinde bireyler arasında eşitliğin sağlanmasına da karşı çıkmaktadır» diye bir yargıda bulundum.

Bunun üzerine Rahmi şöyle dedi: «Sıradan bir insan, kendini topluma oranla öncelikli tutar. Bu nedenle sadece kendi özgürlüğünü önemser; eşitliği pek düşünmez. Bunu yadırgamamak, olağan karşılamak gerekir. Eşitliği özgürlük ile aynı değerde önemseyebilmek, aynı potada eritebilmek için **"toplum bilinci"**ni kazanmış olmalıdır. Herkes bu bilinci kazanamaz. Bu ise sanıldığı kadar kolay değildir. Çünkü ancak insansever olmakla sağlanır.»

Kafamı karmakarışık etmişti. Önce kavramları ve tanımları belirleyip bunların üzerinde uyuşmayı öneren kendisiydi. Şimdi işin içine yeni kavramlar katıyordu. Sadece "özgürlük" konusu üzerinde kafa yormak çok daha kolaydı.

Bunu söylediğim zaman, «Öyle diyorsun ama bunlar, insanın olumlu ve mutlu bir yaşam edinmesi için zaten öncelikle benimseyip sindirmesi gereken kavramlardır. Bunlardan söz etmeden geçebilmek olanağı yok ki» diye kendini âdeta savundu.

«Olabilir ama bunlardan her biri başlı başına incelenmesi gereken birer konu değil mi?» diye direttim.

O da «Eğer istersen öyle olur.» dedi.

«Özgürlük konusundan çıkmadan önce bana sözünü verdiğin bir diğer ayrıntı var. Vicdan özgürlüğünden söz edecektik. Ben ona pek girmedim. Seni bekledim.» diye bir anımsatmada bulundum.

Yüzüme şöyle bir baktı. Sonra Abdürrahim'e bir göz attı. Sonra yine bana döndü. İkimizden de hiç ses çıkmayınca anlatmaya girişti.

Anımsayabildiğim kadarını aktaracağım. (Zaten her şeyi ancak aklımda kalmış olduğu kadarıyla anlatıyorum.)

Vicdan Özgürlüğü

Kimilerince "bulunç özgürlüğü" olarak da dile getirilen vicdan özgürlüğü, genellikle "herkesin istediği din ya da inanç sistemini seçmesi" olarak tanımlanır.

Tanımın böyle yapılması, "özgürlük" bakımından bir noksanlık getirir.

Çünkü bu durumda ortada belli birtakım dinler ve bunların yanı sıra inanç sistemleri olduğu belirtilmektedir. Birey, kendi buyrultusu dışında olmak üzere başkalarının önceden belirlemiş olduğu din ya da inanç sistemleri arasından birini seçmeye zorlanmaktadır. Ona başka olanak tanınmamaktadır.

Oysa böyle özgürlük olmaz. Olsa bile buna vicdan özgürlüğü değil, ancak "belli din ya da inançlardan birini seçme özgürlüğü" denebilir. Bunun Batı dillerinden dilimize dönüştürülerek verilen karşılığı Sekülerizm. Kaldı ki, çoğu toplumlarda bireye kendi din ya da inancını seçme özgürlüğünün bile tanınmadığını biliyor, yaşıyor, görüyoruz.

Dolayısıyla vicdan özgürlüğünün "din ya da inanç özgürlüğü" ile özdeş tutulmaması, farklı bir şekilde tanımlanması gerekir.

Bunu şöyle yapabiliriz: "Bireyin, görüş, yargı ve inançlarında her türlü baskı ve kısıtlamadan arınmışlığı" diyebiliriz.

Böyle olunca, dinlerin ya da inançların getirdiği sınırlar ortadan kalkar. Oysa öteki türlüsü inançların bir tezgâh üzerine serilip içlerinden birinin seçilmesi gibi bir şey olmaktadır.

Kuşkusuz din ya da inanç seçiminde, insan özgürse başkalarının önceden belirlemiş olduğundan birini beğenip benimseyerek seçme hakkını da kullanır. Özgür olduğu için, ille de olan din ya da inançlara karşı çıkıp kendine özgü bir benimseyiş, bir inanç oluşturma zorunluluğu da yoktur.

Bir seçenek daha vardır; o da hiçbir şeye inanmamaktır.

Ancak, hiçbir şeye inanmamayı "Tanrıtanımazlık" ya da "Ateizm" ile özdeş tutmamalıyız.

Çünkü Tanrıtanımazlık da aslında kendine göre bir inanç sistemidir.

Ateizm ise sonu "izm" ile biten diğer birçok terim gibi bir tür doktrindir. Dogmaya bir başka dogmayla karşı çıkmaktır. (Ancak bu noktada şunu da belirtmeli: Sonu "izm" ile biten her terim bir doktrin değildir. Birçok dizge, akım ya da sistemin adı da "izm" ile sonuçlanır.)

Hiçbir şeye inanmamayı da bir başka yana koyarsak, bir diğer seçenek daha bulunduğunu görürüz.

Bu da insanın gerek aklını gerekse öz buyrultusunu kullanarak, kendi inançlarını doğrudan ve yalnızca kendisinin oluşturmasıdır.

İşte salt inançlar bakımından vicdan özgürlüğü, bu aşamada yetkinleşir. Nitelikleri önceden belirli bir dine ya da bir inanca sahip olma koşulu vicdan özgürlüğünü kaldırmaktan pek farklı değildir.

Vicdan özgürlüğünün kapsamı sadece din ya da inanç ile sınırlı da değildir. İnsanın her konu üzerindeki özgür görüşlerini ve değer yargılarını hiçbir etki ya da baskı altında kalmaksızın, tümüyle kendi başına oluşturabilmesi de vicdan özgürlüğünün öğeleridir.

Rahmi bunları anlattıktan sonra bana dönüp. «Şu halde sence insanın vicdan özgürlüğüne sahip olabilmesi için asıl gereksinmesi nedir?» diye soruverdi.

Ben de hiç duraksamadan **«özgür düşünce»** diye yanıtladım.

«Bravo!» diyerek kutladı.

Dönüp dolaşıp yine aynı noktaya gelmiştik. Özgür düşünce sahibi olabilmek, her neresinden bakılırsa bakılsın, her ne kapsamda olursa olsun, tüm özgürlüklerin hem başlangıcı hem sonucu oluyor.

İşte o zaman Rahmi'nin konuşmaları sırasında neden hep "özgür düşünce" kavramına değindiğini çok daha iyi anladım.

Nitekim Rahmi «Eğer insan özgür düşünce sahibi değilse, düşüncelerini özgürce oluşturmayı başaramıyorsa, ondan vicdan özgürlüğüne ulaşması beklenemez.» dedi. Hemen ardından sordu: «Bu durumda sence vicdan özgürlüğü temel niteliği bakımından nasıl bir olgudur?»

Anlamamıştım. Şunu demek istiyormuş: "Vicdan özgürlüğü toplumsal bir olgu mudur, yoksa bireysel mi?"

Öteden beri bu kavramı hep toplumsal bir ortam içinde kullanmaya alışmış, kendimizi ona göre koşullandırmışız. Kişiyi bu özgürlüğü edinmek bakımından özgür bırakmamışız.

Bu yüzden de "toplumda var ya da yok olan bir "vicdan özgürlüğü"nden söz etmişiz. Hatta daha da ileri giderek çoğu toplumlarda yönetim erkinin vicdan özgürlüğüne olanak tanımadığından yakınır olmuşuz.

Oysa toplumun ya da yönetim erkinin yaptığı vicdan özgürlüğünü kısıtlamak ya da ortadan kaldırmak değil, düşünme özgürlüğünü ortadan kaldırıp özgür düşünceye olanak tanımamak…

İnsan, özgür düşünce sahibi olamayınca vicdan özgürlüğüne ulaşamıyor. Dolayısıyla her ne kadar bu özgürlük toplum içinde bir anlam kazanıyorsa da temel niteliği bakımından toplumsal değil bireysel bir olgu.

Özgür düşünceli bir insanın vicdan özgürlüğüne sahip olabilmesine hiçbir engel yoktur. Tek engel, davranış özgürlüğünün sınırıdır. Eğer insan, toplum içinde kendi öznel değer yargıları gibi çoğunluğun değer yargılarına saygı göstermesini, tutum ve davranışlarıyla başkalarını incitmemeyi başarırsa, vicdan özgürlüğü bakımından da üzerinde baskı kurulduğu izlenimine kapılmaz. Uyumlu olmayı bilmek gerek!

***

Vakit çok hızlı akıyordu, benim de artık bir an önce eve gitmem gerekiyordu, benim gelmemi bekleyen eşim ve çocuklarım vardı ama bu güzel söyleşinin hiç kesilmemesini de istiyordum. Rahmi'nin bilgece sözleri zihnimde yepyeni açılımlara yol açıyor, üstelik bu söyleşide Abdürrahim'in de varlığından ayrı bir keyif alıyordum.

Rahmi, aklımdan geçen bu son düşünceyi okumuşçasına ikimize birden dikkat kesilip kulağımıza küpe olsun diye şu sözleri ekleyiverdi:

«Özgür olmak için sadece özgürce davranabildiğini varsaymak yetmez. Özgürlük, düşünmede başlayan, düşünceye dönüşen, paylaşım ortamında yayılan ve doğruluğu oranında benimsenip eyleme geçebilen, zincirleme ve sınırsız etkileşimlerin alanıdır. Özgürlüğünüzü kazanmalı, kullanmalı, yaymalı ve korumalısınız. Bunun sonu gelmez bir süreç olduğunu da unutmamalısınız.»

O günkü söyleşimiz bitmişti.

Gerçi Abdürrahim'in pek sesi çıkmadığı için bu âdeta bir "diyalog", hatta hemen hemen hep Rahmi konuştuğundan bir "monolog" olmuştu ama ben buna karşın kendimi sıkı bir tartışma ortamında gibi duyumsamıştım.

Abdürrahim ile birbirimize telefon numaralarımızı verdik.

Bugünkü konuşmalarımızı özümseyebilmek için biraz zamana ihtiyacım olduğu belliydi. Ancak kendimi Abdürrahim'e kanıtlama ihtiyacı duymuş olmalıyım ki, bu konuştuklarımız hakkında benim de görüşlerim olduğunu düşünmesi için «Söyler misin Abdürrahim, sence "özgürce özgürlük" nasıl bir ortamda mümkün olabilir?» diye sordum gevrek gevrek gülerek.

Rahmi'nin söyledikleri üzerine Abdürrahim'in herhangi bir şey deme ihtiyacı duymadığı açıkça belliydi ama tam kalkmaya hazırlandığımız sırada bana o gün söylediği şu sözleri hiç aklımdan çıkaramadım:

«Özgür düşünce, yaşamın gerçeklerinden esin alan, ama kişinin kendine özgü sorgu, yargı, dilek, bilgi, umut ve tanımlama sürecinde özgürce yapılanan düşüncedir. Dogmaların, ön yargıların, hazır kalıpların ezici kıskacından kurtulmuş, bilimsel yöntemle elde edilen bilginin ışığında algılayan, sorgulayan ve yargılayan akıl, özgür düşünür ve özgür eylemler tasarlar. Bu tasarımların özgürce ifade edileceği ortam ise, düşünce özgürlüğü ortamıdır.»

Rahmi, «Kendi aranızda tartışmalara dalıp beni unutmayın sakın.» diye bir şaka daha etti.

Ben de ona «Umarım sen de bir gün oturup "gerçek" konusunda görüşeceğimizi unutmazsın.» deyince, ciddileşti. «O konuyu her ikinizin de henüz tanışmadığı diğer genç dostlarla bir araya geldiğimiz zaman tartışacağız. Ben onları ayarladığımda seni arayacağım. Zaten Abdürrahim de o durumu bilir. Biraz sabırlı ol.» dedi.

Yine görüşmek dileğiyle ayrılırken, kendi kendime *"Umarım sabır taşım çatlamaz."* diye söylendim.

Rahmi bu kez yüzüme dik dik baktı.

Sanırım kendi kendime ne dediğimi duymuş ve alınmıştı.

Ayıp etmiş olduğumun farkına varıp utandım. Galiba yüzüm kızarmıştı; zaten hep öyle olur.

Rahmi her zamanki bilgece gülümsemesiyle yanağımı okşadı; sanki yetişkin bir dostu değil de çocuğuymuşum gibi…

Hoşuma gitmedi değil… Ona boşuna "Baba Rahmi" demiyorlardı.